

gönderirse de bunlar genellikle mukabele yerine kısa süreli Kur'an tilâvetini tercih ederler. Fas'ta Merakeş'te dârülkur'ân ramazan boyunca büyük ilgi görür, radyo ve televizyonlarda okunan mukabeleler de takip edilir. Hint alt kıtasında cami, mes-cid ve evlerde Türkiye'dekine benzer bir mukabele geleneği oluşmamıştır. Nâdiren hâfızların okuduğu Kur'an'ın dinlenmesi şeklinde bir usul gözlenmekteyse de çoğunlukla mukabele olarak hâfızların birbirini dinlemesi türünden bir uygulama mevcuttur. Bu bire bir olabildiği gibi özellikle ramazan ayında bir hâfızın okuyuşunun birden fazla hâfız tarafından dinlenmesi şeklinde de olur.

Mukabele okuyan kişinin hâfız da olsa mushafa bakarak okuması daha faziletli görülmüş, dinleyenlerin rahat takip edebilmeleri açısından mukabelenin orta bir hızla (tertil üzere) okunması tavsiye edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 5, "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 32, 33, 35, "Bed'ü'l-halk", 6, "Menâkıb", 25, "İstizân", 43; Müslim, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 98, 99, "Zikir", 38, 39; Ebû Dâvûd, "Vitr", 14; Tirmizî, "Kurâ'ât", 10; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 195; Âcürî, *Ahlâku hameleti'l-Kur'ân* (nşr. Abdülazîz b. Abdülfettâh el-Kârî), Medine 1408/1987, s. 33 vd., 67 vd.; Nevevî, *et-Tibyân fi âdâbi hameleti'l-Kur'ân* (nşr. Abdülkâdir Arnaût), Küveyt 1409/1988, s. 27 vd., 131 vd.; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 314; İbnü'l-Hac el-Abderî, *el-Medhal*, Kahire 1401/1981, II, 224, 225 vd., 294 vd.; III. Selim'in Sır-kâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rû-nâme (nşr. V. Sema Arıkan), Ankara 1993, s. 13, 16, 188, 212, 245; Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye* (İstanbul 1330-38), İstanbul 1995, I, 555; Balikhâne Nâzırı Ali Rızâ Bey, *İstanbul'da Ramazan Mevsimi* (nşr. Ali Şükrü Çoruk), İstanbul 1998, s. 34, 38, 49, 64; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 185; K. Nelson, *The Art of Reciting the Qur'an*, Austin 1985, s. 139, 140; Süheyl Ünver, *Bir Ramazan Binbir İstanbul* (nşr. İsmail Kara), İstanbul 1997, s. 18; M. Buitelaar, *Fasting and Feasting in Morocco*, Casablanca 1988, s. 50 vd.; Recep Akakuş, "Ramazan ve Mukabele Okuma Geleneği", *Diyanet Dergisi*, XXVI/2, Ankara 1990, s. 61 vd.; Pakalın, I, 318; Abdurrahman Çetin, "Hatim", *DLA*, XVI, 468-469.

NEBİ BOZKURT

MUKABELE

(المقابلة)

Talebenin hocasından yazdığı hadisleri onun nüshasıyla karşılaştırarak kontrol etmesi.

Sözlükte "iki şeyi birbiriyle karşılaştırmak" anlamına gelen **mukâbele** kelimesi, hadis terimi olarak "talebenin hocasından aldığı hadisleri ihtiva eden yazılı nü-

hasını hocasındaki asıl nüsha ile veya bu nüshayla daha önce karşılaştırılıp tashih edilmiş bir başka nüshayla karşılaştırarak kontrol etmesi" mânasında kullanılmaktadır. Bu kontrol işlemine **muâraza** da denir. Bir muhaddisin hadis dersinde veya imlâ meclisinde yazılan bir nüshanın aslına harfiyen uygun olup olmadığının kontrol edilmesi için yapılan mukabelenin sağlamlık bakımından en makbulü, hadisi yazan talebenin hocasıyla bizzat görüşüp onu kendi kitabından hadis rivayet ederken takip etmesi suretiyle yapılmıştır. Mukabele işi tâli nüshanın, bir başkası tarafından farklı zaman veya mekânda aslıyla veya aslının aslıyla karşılaştırılmak suretiyle yapılabilirdiği gibi, daha önce asıl nüshayla karşılaştırılıp tashih edilmiş olan benzeri diğer bir nüshayla da yapılabilir.

Mukabelede nüshaların farklı hatlarla yazılması önem taşımaz; önemli olan, hocadan istinsah edilen nüshanın hocaların elindeki asıl nüsha ile kelime ve mâna bakımından aynı olmasıdır. Hadisleri istinsah ederken yapılan hataları önlemek için geliştirilen bu yöntem, Hz. Peygamber'in aldığı vahiyleri Cebrâil ile mukabele etmesi (**arza***) uygulamasına dayanır. Daha sonraki dönemlerde mukabele işi yaygın hale gelmiş ve bu yöntem muhaddisler tarafından hadis yazımının vazgeçilmez şartlarından biri olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple bir hadis âlimi, talebesine kendisinden yazdığı hadisleri rivayet etme iznini (icâzet) vermiş olsa da muhaddislerin çoğuna göre o nüshanın mukabele yapılmadan rivayeti câiz değildir; ancak bu tür bir rivayet söz konusu nüshanın mukabele edilmediğini belirtmek şartıyla yapılabilir. Nitekim Urve b. Zübeyr, oğlu Hişâm'a hocasından yazdığı hadisleri onun aslıyla karşılaştırıp karşılaştırmadığını sormuş, bunu yapmadığını öğrenince, "Öyleyse yazmış sayılmazsın" demiştir. Bazı muhaddisler, hadis âlimlerinin ekserisi tarafından kayıt konusunda dikkatli bir talebenin yazdığı nüshanın mukabele edilmesine gerek görmemişlerse de bu görüş çoğunluk tarafından kabul edilmemiştir. Mukabele sırasında mecliste bulunup da elinde herhangi bir nüsha olmayan dinleyicilerin, en azından mukabele yapan talebenin nüshasına bakarak hocayı takip etmesi hadis bilginlerince tavsiye edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, Beyrut 1409/1988, s. 237-240; Sem'ânî, *Edebü'l-implâ ve'l-istimplâ* (nşr. M. Weisweiler), Beyrut 1401/1981, s. 77-79; İbnü's-Salâh, *Mukaddime* (nşr. Âişe Abdurrahman), Kahire 1411/1990, s. 375-378; Bedreddin ez-Zerkeşî, *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbnî's-*

Salâh (nşr. Zeynelâbidîn b. Muhammed Bellâ Füreyç), Riyad 1419/1998, III, 580-585; Burhâned-din el-Ebnâsî, *eş-Şeze'l-feyyâh min 'Ulûmi İbnî's-Salâh* (nşr. Ebû Abdullah M. Ali Semek), Beyrut 1418/1998, s. 232-234; İbnü'l-Mülâkkın, *el-Mukni' fi 'ulûmi'l-hadîs* (nşr. Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey'), İhsâ 1413/1992, I, 353-357; Şemseddin es-Sehâvî, *Fethu'l-mugîs* (nşr. M. Abdülmuhsin el-Ketbî), Medine 1388/1968, II, 165-172; Sü-yûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf), Beyrut 1409/1988, II, 77-79; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), s. 349-350; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 267.

ATAULLAH ŞAHYAR

MUKABELE

(المقابلة)

Bir söz içinde geçen iki veya daha fazla unsurdan sonra her birinin karşıtını yahut ilgisini sırasıyla zikretmek anlamında edebî sanat.

Sözlükte "yüz yüze gelmek; iki şeyi birbiriyle karşılaştırmak" mânalarına gelen **mukâbele** bed' ilminde anlamı güzelleştiren söz sanatlarından biri olup **tekâbül** adıyla da geçer. Mukabelede güzelliğin kaynağı karşıt veya uyuşan anlamlar arasındaki dizim armonisidir. Meselâ, "Artık onlar az gülsünler, çok ağlasınlar" ifadesinde (et-Tevbe 9/82) yer alan "az" ve "gülsünler" öncülleri (mukaddemât) "çok" ve "ağlasınlar" ikincilleriyle (sâneviyyât) karşı karşıya getirilmiştir. Mukabele sanatı, bu örnekte görüldüğü üzere zıt unsurlar arasında gerçekleştiği gibi ikincilleri öncüllere uygun unsurlar arasında da görülebilir. "Allah, rahmetinin bir tecellisi olarak sizin için gece ve gündüz vakitlerini düzenledi ki birinde dinlenesiniz, diğerinde O'nun kereminden rızınızı arayasınız" örneğinde (el-Kasas 28/73) "gece" ile "dinlenme" ve "gündüz" ile "rızkı arama" uygunluk münasebeti içinde bulunur. Mukabelenin sanat yönünden en üst düzeyde kabul edilen şekli karşıtlar arasında tezat armonisi biçiminde gerçekleşmiş olanıdır. Bu özelliği sebebiyle, başta Hatîb el-Kazvînî olmak üzere onun *Telhîşü'l-Miftâh*'ına şerh yazan belâgat âlimleri mukabeleyi tezat sanatı içinde yer alan bir tür olarak görmüşlerdir. Halbuki tezat, bir ifadede sadece iki zıt unsurun bir arada zikredilmesi şeklinde gerçekleşirken mukabelede en az dört karşıt ögenin oluşturduğu bir armoni söz konusudur. Buna dikkat çeken İbn Reşîk, zıt unsurların ikiye aşması halinde bu sanatın mukabele adını alacağını söylemektedir (el-'Umde, II, 14-15). Ay-

MUKABELE

rica mukabelede ikincil öğelerin öncül-
lerin sırasına göre dizilmiş olması şarttır, te-
zatta ise böyle bir durum söz konusu de-
ğildir. Yine mukabele hem karşıt hem uyu-
şan öğeler arasında olabilirken tezat sa-
dece iki zıt arasında gerçekleşir (İbn Ebü'l-
İsba', s. 179-184; Ebû Amr Muhammed b.
Muhammed et-Tenûhî, s. 179; Safiyyüd-
din el-Hillî, s. 75). Ziyâeddin İbnü'l-Esîr,
tezada mukabele adının verilmesini da-
ha uygun görerek mukabele ismi altın-
da taksim ettiği bazı tezat nevilerini ele
almıştır (*el-Meşelû's-sâ'ir*, III, 143-166). Şi-
irde mukabele bütün unsurlarıyla bir beyit
içinde gerçekleşir. İlk mısradaki öncül un-
surlara, ikinci mısradaki ikincil unsurlara
sırasıyla yer verilir.

Mukabelenin beyit içinde veya ardarda
gelen mensur ifade çerçevesinde ikinin
ikiyle, üçün üçle, dördün dörtle, beşin beş-
le ve altının altıyla karşılaştırılması şeklin-
de on iki öğeye kadar karşıt veya uyuşan
unsurları bir araya getiren türleri vardır.
Mukabelede güzellik ve estetik sözün ta-
bii seyri içinde dizilmiş karşıt öğelerin sa-
yısı nisbetinde artar. Yukarıda geçen ör-
nekler ikinin ikiyle mukabelesi türünden-
di. Diğer bazı nevileri de şu örneklerde gö-
rölmektedir:

Üçün üçle mukabelesi: **وَحَلَّ لِيهِمُ الطَّيِّبَاتِ**
“Onlara temiz şeyleri
helâl kılar, yine onlara pis şeyleri yasaklar
(el-A'râf 7/157). Karşıt unsurlar: Helâl kı-
lar-haram kılar, onların lehine-aleyhine,
temiz şeyler-pis şeyler. Altının altıyla mu-
kabelesi: **عَلَى رَأْسِ عَبْدِ تَاجٍ عَزَّ بَيْتُهُ / وَ فِي رَجُلٍ**
“Kölenin başında şeref tacı
var, onu süsleyen / Hürrün ayağında aşağı-
lık zinciri, onu alçaltan” Karşıt öğeler: Üze-
rinde-içinde, baş-ayak, köle-hür, taç-zin-
cir, izzet-zillet, süsleyen-alçaltan.

Kudâme b. Ca'fer'e göre mukabelenin
iki unsuru arasında karşıtlık veya uygun-
luk ilgisinin bulunmayışı onun kıymetini
düşürür. Meselâ, “İnsanların ne hayırlısıy-
la arkadaşlık ettim ne de fâsık olanıyla”
ifadesinde mukabele kusurludur, çünkü
“hayırlı”nın mukabili “fâsık” değil “şerîr”-
dir (*Naḳdû's-ş-ş-ir*, s. 193-194; Ebû Hilâl el-
Askerî, s. 339). İbn Reşîk de mukabeleyi
oluşturan unsurlar arasındaki tezat ve bö-
lümleme mükemmelliğinin önemini vur-
gulamıştır (*el-Umda*, II, 19).

Tesbit edilebildiği kadarıyla mukabeleyi
terim anlamında ilk kullanan ve tanımını
yapan edip Kudâme b. Ca'fer'in dedesi Ku-
dâme b. Ziyâd el-Bağdâdî'dir (Hâtimî, I,
152). Kudâme b. Ca'fer ise “sihhatü'l-mu-
kâbelât, fesâdû'l-mukâbelât, tashîhu'l-

mukâbele” başlıkları altında konuyu ele al-
mış, bu arada dedesinin tanımını da nak-
letmiştir (*Naḳdû's-ş-ş-ir*, s. 141-142, 193-
194; *Cevâhirü'l-elfâz*, s. 5-6). Daha sonra
gelen Ebû Hilâl el-Askerî, Fahrreddin er-
Râzî, Sekkâkî ve İbn Ebü'l-İsba' gibi mü-
ellifler tanımı daha açık ve yalın hale ge-
tirmişlerdir. Sekkâkî'den itibaren muka-
bele sanatı bedî' ilminde mâna sanatları
arasında yerini almış, bediyye nâzımları
da türle ilgili güzel örnekler ortaya koy-
muşlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kudâme b. Ca'fer, *Naḳdû's-ş-ş-ir* (nşr. M. Abdül-
mün'im el-Hafâcî), Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-il-
miyye), s. 141-142, 193-194; a.m.f., *Cevâhirü'l-
elfâz* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire
1350/1932, s. 5-6; Hâtimî, *Hilyetü'l-muḥâdara*
(nşr. Ca'fer el-Kettânî), Bağdad 1979, I, 152; Ebû
Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Şinâ'ateyn* (nşr. Müfîd
M. Kumeyha), Beyrut 1404/1984, s. 339, 371-
374; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-Umda* (nşr. M.
Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1353/1934, II,
14-20; Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*
(nşr. Naîm Zerzûr), Beyrut 1403/1983, s. 424; Zi-
yâeddin İbnü'l-Esîr, *el-Meşelû's-sâ'ir* (nşr. Ahmed
el-Havfî – Bedevî Tabâne), Riyad 1403/1983, III,
143-166; İbn Ebü'l-İsba', *Tahrîrû't-Tahbîr* (nşr.
Hifnî M. Şeref), Kahire 1383, s. 179-184; Hatîb
el-Kazvîni, *el-İzâh fî 'ulûmî'l-belâga* (nşr. M. Ab-
dülmün'im Hafâcî), Kahire 1400/1980, s. 485-
488; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *et-Tirâzü'l-müte-
zâmmîn li-esrâri'l-belâga*, Beyrut 1402/1982, II,
377-391; Ebû Amr Muhammed b. Muhammed
et-Tenûhî, *el-Akşa'l-karîb fî 'ilmi'l-beyân*, Kahi-
re 1327, s. 179; Safiyyüddin el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfi-
yeti'l-bedî'iyye* (nşr. Nesîb Neşşâvî), Dimaşk
1403/1983, s. 75; Zerkeşî, *el-Burhân*, III, 458 vd.;
İbn Hicce, *Hizânetü'l-edeb*, Kahire 1304, s. 57-
59.

İSMAİL DURMUŞ

MUKABELE KAYDI

İslâm telif geleneğinde
yazma eserlerin güvenilirliğini
belirleyen kayıtlardan biri.

Tarihi çok eskilere kadar giden, hatta
Resûl-i Ekrem'in zamanında varlığı tesbit
edilebilen bu kayda II (VIII) ve III. (IX.) yüz-
yillarda irâz veya muâraza denirdi (muâ-
raza için bk. Ritter, VI [1953], s. 86-87; irâz
ve mukabele kaydı için bk. Radiyyüddin
es-Sâgânî, vr. 230^b; ayrıca mukabelenin
mânayla ilgili gelişmesi için bk. Sûlî, s.
120-122). Mukabele kaydı, bir yazma ese-
rin sonundaki keutebe veya istinsah kaydı-
nın hâşiyesinde bazan tashih kaydıyla bir-
likte yer alır (meselâ bk. Müberred, nr. 1507,
vr. 311^a; nr. 1508, vr. 1^a, 172^a; *Risâletü Ebi
Bekr eş-Şiddîk ilâ 'Alî b. Ebî Tâlib ve ce-
vâbühu* 'anhâ, mukabele kaydı, vr. 12^b).
“Belega mukâbeleten, belega'l-irâzu, be-
lega mukâbeleten ve tashîhan, belega-

ti'l-mukâbele, kübile (kübile), kübile ve
suhhiha (kübile ve suhhihat), ûriza, âra-
zahû, kâbelehû, belega'l-arzu” gibi ibare-
lerle belirtilen bu kaydın zaman içinde
bazı kuralları oluşmuş ve tarih boyunca
genellikle şu iki şekilde işlenmiştir:

1. Mukabelenin en yaygın türü olan ilk
tarz istinsah kaydının bir nevi devamı sa-
yılır. Müstensih, yazdığı nüshada ekseri-
yetle cümle sonuna gelecek şekilde bazı
aralıklarla “و” işaretini koyardı. İstinsah işi
bittikten sonra tekrar başa dönerek yaz-
dığı nüshayı istinsaha esas aldığı nüsha ile
karşılaştırır ve bu arada atlamaları, tek-
rarları ve hataları tashih ederek “و” işareti-
ne geldiğinde içine bir nokta (•) koyar-
dı. Bazan “و” işaretiyle nokta karşılaştı-
rma esnasında birlikte konurdu. Ancak bu
işaret VI. (XII.) yüzyılda bu görevini yiti-
miş ve artık süs olarak kullanılmaya baş-
lanmış, zamanla noktalama işaretine dö-
nüşmüştür. Diğer taraftan müstensihler
özellikle bab, fasıl gibi kısımların sonuna
denk getirmeye çalıştıkları ara verme yer-
lerinde kenara yukarıdaki ibarelerden bi-
rini yazarlardı. Eğer atlamalar varsa atla-
manın olduğu yere “٦” veya “٢” işareti ko-
nur, işaretin yönündeki kenara atlanan kı-
sım veya kelime yazılarak altına yahut ya-
nına “صح” (düzeltildi) ibaresi yazılırdı. Bu
şekilde eseri karşılaştıran kâtip, yazma-
nın en sonuna çok defa mukabele işinin
bittiğini belirten kısa bir cümle ile birlikte
bazan tarih eklerdi.

2. Bir yazmanın istinsaha esas olan nü-
hasından başka bir veya birden çok nüsha
ile karşılaştırılması bugünkü edisyon kri-
tik çalışmasına yakın bir tarz olan bu tür

Zehebi'nin *Kitâbü'l-Müştebihi'l-esmâ' ve'l-ensâb* adlı ese-
rindeki mukabele kaydı (Köprülü Ktp., nr. 386, vr. 349^a)

